

NÁDASDY ÁDÁM

A nagyvonalú riválisok

Dante Paradicsomának 11–12. éneke

Reális és irreális játéka

Dante *Isteni Színjátékának* harmadik könyve, a Paradicsom teljesen reális környezetben játszódik, ugyanis a Paradicsomot Dante a kor csillagászatának megfelelően, fizikai realitásként fogta föl és írta le. A Föld fölött gömbhéjszerűen elhelyezkedő kilenc szférát természeti adottságnak tekintették, ezeket nem az ő fantáziája szülte – ellentétben a Pokollal, melynek egyre szűkülő sziklás tölcsérvilágát a kilenc koncentrikus körrel ő alkotta meg, és a Purgatóriummal, melynek kúpszerűen magasodó hegye a kilenc párkánnyal ugyancsak az ő találmánya. Míg tehát a Földön játszódó két könyv egy-egy képzeletbeli világban történik, amelyeket így addig senki sem konstruált meg, addig a Paradicsom helyszíne a – korabeli tudományos felfogás szerint – valóságosan létező földfeletti világ, a minden tankönyvben benne lévő szféra-szerkezettel.

Dante mesterien ellensúlyozza ezt azzal, hogy csak a Pokolban és a Purgatóriumban (tehát a két kitalált-helyszínű földi könyvben) látunk igazi, fizikai lényeket, akik általában normális emberi alakban jelennek meg, illetve a Pokolban olykor torzán, megcsonkítva vagy állattá silányulva, de mégis hús-vér valójukban mutatkoznak. A „hús-vér” megjelölés persze nem helyes, Dante többször figyelmeztet, hogy ezek „árnyak”, „lelkek”, „szellemek”, s egy-két helyen le is írja, hogy például a keze áthától rajtuk, vagy a csónak nem billen meg alattuk, mert anyagtalannak – csakhogy ugyanakkor sebeket kaphatnak, fájdalmat éreznek, verekszenek, vakaróznak és más fizikai dolgokat művelnek. A fikatív világokban tehát (Pokol, Purgatórium) valós, életszagú (avagy halálszagú, de mindenképp szagolható) alakokat látunk. Ezzel szemben a Paradicsom reális világában csakis idealizált, alaktalan személyek mozognak; még arcokat is – egészen hal-

ványan – csak a legalsó szférában, a Hold egeében lát az utazó, később már mindenki valamilyen fénynyalábként, ragyogásként mutatkozik, csak a szavuk marad természetes és emberi.

A túlvilági utazás során Dante számtalan emberrel találkozik: a mű voltaképpen e találkozások láncolata. Van azonban egy lényeges különbség. A két földi világban színre lépő személyek valóban ott vannak, ahol vannak, tehát például az eretnekek valóban a Pokol 6. körében (s ott is maradnak örökre), a Purgatóriumban a jóra való restek valóban a 4. párkányon szenvednek (s megtisztulásuk után majd onnan jutnak a Mennybe). A Paradicsomban azonban más a helyzet. Az üdvözültek ugyanis mind a legfelső szféra fölött, a Mennyben (az Empyreumban), Isten társaságában lakoznak, s csak Dante kedvéért jönnek le ebbe vagy abba a szférába, hogy ott megmutatkozzanak neki, s ő megértse az egyes erények – más-más szintű – mennyei jutalmát. A szférák egyébként üresek és lakatlanok. Míg a Pokol és a Purgatórium működése Dante látogatásától teljesen függetlenül, üzemszerűen zajlik, addig a Paradicsomban a Gondviselés Dante kedvéért – egyszeri alkalommal – egyfajta színjátékot mutat be, melynek végeztével az üdvözültek visszaszállnak a Mennyben elfoglalt helyükre. A két kitalált földi világban tehát Dante csupa objektíve is ott lévő (azaz ilyenként leírt) dolgot lát, ezzel szemben az objektíve létező égi világban egy fantasztikus – csak az ő látogatása alkalmából megtörténő (és ilyenként leírt) – színjátékot nézhet végig.

A „bölcsek”

Az *Isteni Színjáték* készülő magyar fordításából alább a *Paradicsom* 11. és 12. énekét mutatom be. Dante és vezetője, Beatrice a Nap egebe, a IV. szférába érkezett, ahol a „bölcsek” mutatkoznak meg utazónknak – természetesen a keresztény bölcsek, pontosabban a kereszténység bölcsei, hiszen itt van az Ötestamentumból a zsidó Salamon király és Nátán próféta is. A 10. ének során Dante tizenkét híres tudós gyűrűjében találja magát, akik mind kedvesen tekintenek rá. Egyikük megszólal és bemutatkozik: ő Aquinói Szent Tamás. Képzeltjük Dante meghatottságát, amikor abban a kitüntetésben részesül, hogy minden idők legnagyobb tudósa megszólítja és beszél hozzá. Dante gondolkodására döntő befolyással volt Tamás (†1174), akit a *Színjáték* írásakor, 1310 körül már a legnagyobb keresztény tudósnak tekintettek, olyannak, aki csak Arisztotelészhez mérhető.

A 10. ének azzal telt el, hogy Tamás sorra bemutatta a tizenkét tudóst, akik a 11. és 12. énekben figyelmesen hallgatják az elbeszéléseket. A kiváló koszorú tagjai a következők (kilétükről lásd a jegyzeteket): Nagy Szent Albert, Aquinói Szent Tamás, Gratianus, Petrus Lombardus, Salamon király, Areopagita Áldés, Orosius, Szent Ágoston, Boëthius, Sevillai Izidor, Beda

Venerabilis, Szentviktori Richárd, Siger de Brabant. Mai szóhasználatnál inkább a „szellemi mesterek” vagy „nagy tanítók” gyűjtőnév illene rájuk.

A bemutatás végeztével (a 10. és 11. ének között) a tudósok koszorúja énekelve körtáncot lejt, s eközben Danténak ideje van elgondolkodni a földi törtetés hiábavalóságán: „Ó, szűkagyú emberi ügyködés! Micsoda hibás logika...” (Par.11.1–2). Ez némileg meglepő éppen Dante részéről, aki egész életét ügyködéssel, munkával, szervezéssel, politizálással töltötte, s egészséges becsvágytól hajtva megírta 14 000 sorból álló grandiózus költeményét úgy, hogy a halála pillanatáig dolgozott rajta (az utolsó részeket az ágya alatt találta meg a fia). Annyiban talán mégsem meglepő, hogy sok író éppen azt írja le megvalósultként, amire életében nem nyíltott lehetősége: „én, e dolgoktól megszabadulva, az égben fönt, Beatricével, így” (Par.11.10–11). Mindenesetre az itt szerepeltetett kiválóságok mind aktív, szorgalmas életet éltek, másként nem hagyhattak volna ránk jelentős műveket (Salamon és Nátán sem csöndes szemlélődésben töltötték napjaikat).

Tamás beszédének befejeztével, a 11. ének végén a boldog (mert boldogult!) tudósok újabb énekes körtáncot végeznek, majd – már a 12. ének elején – újabb értelmiségi kiválóságok köre jelenik meg, az addigi kört kívülről övezve. Az újonnan jött tizenkettő egyike, Szent Bonaventura az ének végén mutatja be e második kör tagjait, csupa középkori (illetve egy-két ókori) mestert, tudóst, prédikátort. A külső kör összetétele: Bonaventura, Assisi Ágoston, Rieti Illuminátus, Szentviktori Hugó, Comestor Péter, Hispán Péter, Nátán próféta, Aranyszájú Szent János, Canterbury Szent Anzelm, Donatus (a nyelvtanító), Rabanus Maurus, Joachim da Fiore.

A két szimmetrikus ének

Az alább közölt két ének egy párt képez: a két új szerzetesrend, az ún. „kolduló rendek” alapítóit mutatja be. Az egyik: Assisi Szent Ferenc, olasz polgárfiú, aki a ferences rendet alapította 1209-ben (hivatalosan *Kisebb Testvérek Rendje*). A másik: Szent Domonkos, spanyol pap, aki a domonkos rendet alapította 1215-ben (hivatalosan *Prédikátor Testvérek Rendje*). Mindkét „új” rend tehát a *Színjáték* írása előtt kb. száz évvel jött létre, és koncepciójukban is újnak számítottak, különösen ha a hagyományos monasztikus rendekre, elsősorban az akkor már hétszáz éves bencés rendre gondolunk. A két új rend óhatatlanul rivalizált egymással, hiszen szinte egyszerre, de erősen eltérő lelki-szellemi indítatásból alapították őket: Ferenc eszménye a határtalan szeretet, az egyszerűség és önzetlen jóság volt, míg Domonkos eszménye a teológiai műveltség, a kérlelhetetlen hitbéli és intellektuális fejelem. Mindkét új rend fontos eleme volt a szegénység, tehát hogy adományokból kelljen fenntartani magukat (ezért „kolduló

rendek”), s a rendtagokat nem „atyának” (olasz *monaco*), hanem „barátnak” vagy „testvérnek” (olasz *fra, frate*) nevezik. Az angol Chaucer is a *Canterbury Mesék*ben (1390) élesen megkülönbözteti a Monk, illetve a Friar figuráját.

Dante jó dramaturgiai érzékkel úgy intézi, hogy a két rendalapító életét, munkásságát a másik rend egy-egy jeles képviselője méltassa: a domonkos-rendi Tamás dicséri a ferencesek alapítóját, Szent Ferencet, míg a ferences-rendi Szent Bonaventura mondja el Szent Domonkos, „il santo atleta” példás életét. Dante azonban nem volna Dante, ha nem bírálná – pontosabban: az általa látott szereplők nem bírálnák – korának állapotait. Még a Paradicsomban is meg tudja oldani, hogy jóformán többet kritizáljon, mint dicsérjen. Miután egyfelől Tamás, másfelől Bonaventura méltatta a rivális rendalapító nagyságát és eredményeit, hozzáfűzik, hogy viszont a saját rendjük siralmas állapotban van, mert az alapítás óta eltelt száz év alatt a lazulás, a széthúzás, a züllés jelei mutatkoznak. „Tőle mind távolabb vetődnek a kóbor juhai”, mondja Tamás a saját rendjéről, a domonkosokról. „A rossz vetemény”, „a konkoly”, mondja Bonaventura a saját rendjéről, a ferencesekről.

A legkülönösebb mégis, hogy Aquinói Szent Tamás nem beszél saját munkáiról, nem ecseteli saját tanítását, az emberi gondolkodásnak ezt a máig ható csúcsteljesítményét. Danténak sincs hozzá kérdése, pedig másoktól mohón szokott érdeklődni. Ehelyett Tamás csakis az értelmiséginek vagy tudósoknak igazán nem nevezhető Szent Ferencet dicsőíti, akit máig csodálunk, de az vitathatatlan, hogy egész lényében, hatásában volt valami alapvetően antiintellektuális (papi végzettséggel sem rendelkezett), s ha nyilván tudott is írni-olvasni, őt nem tollal a kezében, tanszéki szobájában látjuk magunk előtt, mint a tudós Tamást. Ám Tamás egy szóval sem utal saját tanítására; ehelyett így beszél: „Egyikük [= Ferenc] úgy lángolt, mint a szeráfok; a másik [= Domonkos] tudásával lett közöttünk a kerubok fényének földi mása” (Par.11.37–40). Vegyük észre: a szeráfok, a szeretet jelképei, a legmagasabb angyalrend, míg a kerubok, a tudás angyalai, eggyel lejjebb vannak. Ezek szerint Tamás a Paradicsomban megtanulta, hogy – tanszék ide, tudomány oda – igenis a szeretet a legfőbb keresztény erény.

*

A *Pokol* fordításával már elkészültem; a *Paradicsom* félig kész; a *Purgatóriumot* hagytam utoljára. A teljes *Commedia* megjelenése 2015-re várható. A jegyzeteket, címekeket és belcímekeket én adtam hozzá a szöveghez.